

УДК 316.6: 355.23

О.А. Матеюк, д-р психол. наук

ІНІЦІАЦІЯ ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІТЬ

У статті знайшов своє відображення один з соціально-психологічних феноменів – ініціація. Визначено, що хоча сценарії ініціацій і є типологічно близькими один до одного, вони значно відрізняються між собою набором і значущістю елементів, тривалістю процедур і так далі. Доведено, що ініціація є елементом технології психологічного впливу на особу, а саме – однієї з його форм.

Ключові слова: особа, ініціація, елемент, технологія психологічного впливу, форма.

One of the socially psychological phenomena - activation found the reflection in the article. Certainly, that scenarios of activation and is near to each other typological, they considerably differ between itself after a set and meaningfulness of elements, duration of procedures. It is well-proven that the activation is the element of technology of psychological influence on personality, namely - one of his forms.

Key words: personality, activation, element, technology of psychological influence, form.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У процесі життєдіяльності особистості можна спостерігати (виокремити) деякі етапи, результатом проходження нею яких є зміна соціальної думки та соціального настрою щодо неї у мікрогрупах (у які вона входить) зокрема та у соціумі загалом. Ця зміна відбувається після застосування щодо особистості певного комплексу дій (зокрема, психологічних) – після ініціації.

Ініціація (лат. *initiatio* – здійснення таїнства, посвята) – обряд, що знаменує перехід на новий ступінь розвитку в межах певної соціальної групи. В широкому смислі – це комплекс дій (в основному обрядових), за допомогою яких удосконалюється і формально закріплюється зміна соціального статусу людини, відбувається включення його у певне замкнуте об'єднання, набуття ним особливих знань, а також функцій і повноважень. Як приклад: обряди, що супроводжували перехід з одного вікового класу в інший, включення у вищі касты в Стародавній Індії, посвята у лицарі у Середньовіччі тощо. У вузькому смислі – це характерне головним чином для первісної культури посвячення підлітків в клас дорослих чоловіків і жінок, тобто повноправних членів соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано рішення цієї проблеми і на які спирається автор. Л. Божович зазначала, що "шлях формування особистості дитини полягає у поступовому звільненні її від безпосереднього впливу навколишнього середовища і перетворенні його на активний перетворювач і творче середовище, і своєї власної особистості" [1]. Це твердження можна екстраполювати також й на психологію дорослих. Б. Ломов указував на системний взаємозв'язок поведінки, ситуації і психології особистості. Він зазначав, що йдеться не про окремі ізольовані впливи, а про систему впливів [2]. У роботах О. Шорохової наголошується, що людина, активно включаючись в ситуацію, аналізує її, виділяє в ній ті умови, які повинні бути співвіднесені з вимогами, що постають перед нею, і завданнями, що виходять за межі цієї ситуації. Дії людини з перетворення ситуації детермінуються зовнішніми умовами, але, разом з тим, своїми діями людина змінює самі умови. Змінюючи ситуацію, перетворюючи те, що існує, людина змінюється і сама [3]. С. Рубінштейн сформулював положення про особистість (як результат і передумову соціальної діяльності) [4]. На цьому положенні та на принципі детермінізму (як діалектики залежностей зовнішнього і внутрішнього на різних рівнях буття, що якісно ускладнюються) і ґрунтується методологія впливу.

Мета статті - розглянути ініціацію як специфічний соціально-психологічний феномен та як форму психологічного впливу на особистість – один із можливих елементів технології професійного психологічного впливу на особистість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обряди ініціації зустрічаються у всьому світі, практично в усіх культурах. Дуже важливим є те, що вони ґрунтуються на ритуальному зіткненні зі смертю з подальшим відродженням. Структура ініціації є такою самою, як і структура переживання смерті у стані реально пережитого передсмертного досвіду у осіб, які пережили клінічну смерть, і як структура відображення родів, міфічних сюжетів тощо. Отже, ініціація є сильним катализатором для духовного переродження як окремої людини, так і суспільства у цілому, оскільки зіткнення зі станом смерті обумовлювало в подальшому глибоку особистісну перебудову – особистість людини, її структура зазнавали глобальних змін. Це можна пояснити тим, що механізм, покладений в основу переживання, які виникають при контакті зі смертю або смертельною небезпекою, є універсальним і сприяє духовному перетворенню, що обумовлено архетипно.

Наші предки досить добре знали і використовували цю унікальну здатність – виліковуватись, відчувати духовне переродження шляхом близького зіткнення зі смертю. Про існування ініціаційних практик у слов'ян свідчить наявність достатньо добре розроблених ініціаційних сценаріїв професійної (військової і ремісничої) посвяти, що простежується в історичних джерелах [5]. Наприклад, запорозьке козацтво виробило свою обрядовість, що охоплювала різні сфери життя і діяльності. Відомості про обряди, що сформувалися в середовищі запорожців, походять переважно з останніх часів існування Січі, але, ймовірно, більшість їх виникла раніше. Обрядова система козаків була пов'язана, насамперед, з основним заняттям – військовою справою та воєнізованим побутом. Зокрема, характер військових ініціацій мали обряди прийому в запорожці.

Перша стадія ініціації – ритуальне "відокремлення від громадян" – починалася обрядовими проходами майбутнього запорожця "на той світ". На Січі він проходив обряди прийому в молоді козаки, які включали урочисту присягу на вірність суспільності і, ймовірно, прийняття православ'я, якщо молодий козак був іншої віри. Потім він певний час навчався військової справи і правил поведінки запорожця. У цей час в його зовнішньому вигляді, поведінці всіляко підкреслювалися порубіжність, принижене становище, що є характерним для другої стадії ініціації. Молодий козак був об'єктом ритуальних висміювань та приниження, був змушений виконувати роль служителів при старшині і старших козаках. Іспит на звання козака-запорожця міг включати споживання певної бридкої їжі, подолання човном порогів на Дніпрі, скакання на необ'їждженому коні, випробування винахідливості тощо. Коли юнак з честю проходив через усі випробування, то допускався до участі у воєнних

діях козаків. Завершувалась ініціація прийомом нового козака до одного з січових куренів та обрядом переіменування, який означав його нове народження, уже як козака [5].

У ХХ столітті інтерес до ініціаційних практик починає виявляти психологія. Дослідники одержують можливість оперувати досить великою кількістю емпіричного матеріалу, накопиченого етнографією; з'являється можливість проведення узагальнень. Так, ще на початку ХХ століття з'являються дослідження Х. Шурц [6] та Х. Уебстера [7], що присвячені певним союзам і таємним спільнотам, тобто структурам, що передбачають ініціаційне входження і прямо пов'язані з проблемою ініціації.

При розгляді ініціаційних практик звертає на себе увагу типологічна подібність багатьох елементів ініціаційних процедур, зафіксованих у різних, територіально і хронологічно несумісних, культурах. Уперше на типологічну єдність обрядів переходу (й ініціацій у тому числі) вказав Арнольд ван Геннеп у 1909 році. Він же сформулював сутність трьох основних стадій, які є обов'язковими для будь-якої ініціації: сегрегація – видалення індивіда зі звичного оточення, його розрив з минулим; транзиція (лімінальна фаза) – межовий період, проміжний стан; інкорпорація – подальше включення індивіда у свою соціальну групу, але вже в новій якості [8]. Висновку про психологічну сутність ініціаційних практик дійшла також і В. Мухіна. Вона вказує на синхронізацію ініціаційного впливу й особливостей психіки, обумовлених віковим розвитком тих, хто ініціюється. Вона стверджує, що "...ініціації ... можуть виступати як психотерапевтична умова, яка дає можливість усвідомити свої можливості, свої межі і визначитися зі своїми прагненнями. Ініціації створювалися з метою просування людини до нових етапів соціальної зрілості через можливість перевірити себе в складних ситуаціях і утвердити здатності контролювати свою волю, стійкість, уміння керувати своїми емоціями, настроями, поведінкою" [9].

У традиційному суспільстві існує два основних типи обряду ініціації:

1) вікові ініціації, що пов'язані з переходом людини з однієї вікової категорії до іншої;

2) спеціалізовані (кастові) ініціації, що визначають входження людини в те чи інше об'єднання сакрального характеру (касту, "таємний союз" тощо) та/або отримання нею доступу до того чи іншого виду магічних сил і сакральних цінностей (наприклад, набуття "шаманського зору" тощо) [10].

Ритуали ініціацій як першого, так і другого типу передбачають переключення психічної енергії на нову (незвичну) справу. З тим, хто ініціюється, відбувається онтологічна зміна, що пізніше знаходить своє вираження в усвідомленій зміні зовнішнього статусу. Важливо зазначити, що в процесі ініціації людина прилучається

до знання певної таємниці. Ініціація знаменує відмирання менш адекватних і неактуальних умов життя і появу умов, які більш відповідають новому статусу того, хто ініціюється. Тут ми стикаємось з трансформацією, зміною, тому самі ритуали є такими втаємниченими, а іноді – навіть лякливими. Тому вони обов'язково відбуваються під наглядом наставника – людини, яка вже пройшла відповідну посвяту.

Якщо здійснити аналіз традиційних ініціацій, то можна зробити висновок, що обов'язковим є ніби психологічне "очищення" того, хто ініціюється, звільнення його від психологічних затисків і різних комплексів, що були накопичені за життя. Дійсно, "знаходячись на початку проходження ініціації, людина являє собою *tabula rasa* – "чисту таблицю". Таке звільнення, необхідне для заповнення "таблички" новим змістом, і є психологічною сутністю ініціації" [10].

Якщо систематизувати існуючі ініціаційні сценарії, то можливо виокремити такі їх елементи, які найбільш часто зустрічаються у багатьох професійних середовищах, особливо такі, які пов'язані з діяльністю особистості в особливих умовах.

Висновки. Отже, ініціація – це невід'ємна частина психологічного життя людини. Її сутність полягає у символічній смерті того, хто посвячується, і подальшому відродженню в новій якості. Кожна людина у перехідному періоді відчуває, що всередині неї є щось, що спонукає її йти саме цим шляхом. Це "щось" існує на підсвідомому рівні і не піддається аналізу.

Хоча сценарії посвяток і є близькими один до одного типологічно, вони значно різняться між собою за набором та значущістю елементів, тривалістю процедур тощо. Залежно від вимог, які висувалися суспільностю до тих, хто ініціюється, значною мірою варіюється вік здійснення посвяток. Крім того, ініціаційні посвятки не є одноразовими заходами. У багатьох спільнотах існували (або ж існують і до нині) багатетапні системи послідовних посвяток, які розтягнуті на роки і десятиліття, які, наразі є елементами технології психологічного впливу на особистість, а саме – однією з його форм.

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2009. – 400 с.
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 448 с.
3. Шорохова Е. В. Социальная детерминация поведения // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М.: Наука, 1976. – С. 5-28.
4. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973. – 424 с.
5. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3-х томах. (К.: Наукова думка, 1990. (Т. 1. (581 с.
6. Schurtz H. *Altklassen und Männerbünde*. – Berlin, 1902.
7. Webster H. *Primitive Secret Societies. A Study in Early Politics and Religion*. – New York, 1908.
8. Геннеп А. Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов. – М.: Восточная литература, 2002. – 198 с.
9. Мухина В. С. Инициации подростков во временных объединениях как условие личностного роста // Развитие личности. – 2000. – №1. – С. 79-107.
10. Платов А. В. Традиционные посвящения: бессмертие и свобода // Мифы и магия индоевропейцев. – Вып. 10. – М., 2002. – С. 124-137.

Надійшла до редколегії 7.08.09р.